

ZBIGNIEW K. ZUZIAK*

STRATEGIC METROPOLITAN PROJECTS¹
EXAMPLES FROM HAMBURG, POTSDAM AND BERLIN

STRATEGICZNE PROJEKTY METROPOLITALNE¹
PRZYKŁADY Z HAMBURGA, POCZDAMU I BERLINA

Abstract

This article presents some projects implemented in the centres of German metropolises of strategic importance for the process of the urban revitalization and integration of a spatial metropolitan structure. The author analyzes the following examples: HafenCity in Hamburg, the revitalization of the former military and postindustrial waterfront grounds by the Havel River in Potsdam with special emphasis upon the Hans Otto Theatre and the City Park as well as three projects of key importance for the functional and spatial integration of the structure of Berlin after the year 1990: the governmental complex "Spreebogen", the Central Railway Station and the restoration of the Museum Island. In conclusion, the author presents interdependences between the architecture of a metropolis and the architectonics of a network of public spaces and nodes, i.e. the structure which puts an urban space in order in the functional and spatial regard in the layer of the cultural symbolism and estheticism of an urban landscape. The notions of "a network of public spaces" and "nodes" also have an arranging value with reference to the social and economic aspects in a collection of attributes characterizing the models of a spatial metropolitan structure under research.

Keywords: strategie projects, urban relevelment, urban design

Streszczenie

Tematem artykułu są projekty śródmieść niemieckich metropolii o znaczeniu strategicznym dla prowadzenia procesu rewitalizacji urbanistycznej oraz integrowania przestrzennej struktury metropolitalnej. Autor analizuje następujące projekty: HafenCity w Hamburgu, rewitalizacji powojkowych i poprzemysłowych terenów nadbrzeżnych Haweli w Poczdamie – ze szczególnym uwzględnieniem teatru Hansa Otto i Parku Miejskiego oraz trzy projekty o kluczowym znaczeniu dla integrowania funkcjonalno-przestrzennej struktury Berlina po roku 1990: kompleks rządowy „Spreebogen”, Dworzec Główny i projekt Odnowy Wyspy Muzeów. W podsumowaniu przedstawiono współzależności między architekturą metropolii i architektoniką sieci przestrzeni publicznych i miejsc węzłowych, czyli strukturą porządkującą przestrzeń urbanistyczną pod względem funkcjonalno-przestrzennym, w warstwie symboliki kulturowej i estetyki krajobrazu miejskiego. Pojęcia: „sieć przestrzeni publicznych” i „miejsca węzłowe” mają także walor porządkujący w odniesieniu do aspektów społeczno-ekonomicznych w zbiorze atrybutów charakteryzujących badane modele przestrzennej struktury metropolitalnej.

Słowa kluczowe: projekty strategiczne, przebudowa miast, projektowanie urbanistyczne

* Zbigniew Zuziak, Prof. D.Sc. Ph.D. Arch., Institute of Cities and Regions Design, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology.

¹ This article is another text within an authorial cycle on the redevelopment of the centres of German metropolises/Artykuł jest kolejnym tekstem z autorskiego cyklu poświęconego przebudowie śródmieść niemieckich metropolii.

1. Introduction

This paper presents some projects of strategic importance for the redevelopment of the centres of German metropolises. The selected projects concern three cities: Hamburg, Potsdam and Berlin. The adopted criteria of choice are as follows: a relationship with the process of revitalizing postindustrial, former port or military (as in the case of Potsdam) grounds situated on the riverbanks, or – as in the case of Project Spreebogen – being of key importance for the process of integrating a metropolis divided by some dramatic events in the history of the previous century. This is the second article from an authorial cycle on projects within the redevelopment of the centres of German metropolises. Similarly to Part One, it is assumed that this collection of selected examples will be analyzed in the context of questions concerning five aspects of changes in the architectural and urban space of the city centre, namely:

- the characteristic features of the historical and structural conditions of the redevelopment strategy,
- the features of an urban form defined on the basis of a theoretical perspective called “*the architecture of the city*”²,
- the artistic elements of an architectural form building an urban composition,
- distinguishable structural regularities based upon the metropolitan theories of spatial structures,
- the cohesion of urban and regional policies.

For the clarity of this collection of the described projects, they are classified in appropriate groups. For this purpose, several types of “project situations” are distinguished and labelled as:

- the domain of cultural, scientific and artistic heritage,
- architecture in a park landscape,
- strategic nodes at railway stations,
- the redevelopment of waterfronts.

2. HafenCity – Strategic project for revitalizing former port areas in Hamburg

A breakthrough moment in the history of this urban project – or rather a package of projects coordinated / managed within a common programme – was the year 2000. Then the first version of “the master plan” defining the principles of the spatial policy for areas previously occupied by the port was prepared. Thus, the strategy of Project HafenCity is bound with the strategy of developing the port and, more generally speaking, with the strategy of developing the metropolis of Hamburg. The metropolitan context of Hamburg / the metropolitan region of Hamburg is presented on the map (Ill. 1) showing the borders of the city, its metropolitan area and the metropolitan region of Hamburg.

The strategic objectives of Project HafenCity (briefly called “HC” henceforth) and its characteristics outlined according to the social, economic, cultural and environmental aspects/criteria are presented in Tables 1, 2, 3, 4.

The rendering of HC spatial structure (Ill. 2) reveals the division of the space under revitalization into sectors with the typological diversification of urban tissue, the articulation of the main dominant features and bodies of water serving as the basis for creating new types of attractive public space. The main principles of urban composition are defined by The regulation plan for the spatial structure of HafenCity (Ill. 3). It accentuates:

- 1) the leading role of connections between the new urban tissue and the central layout;
- 2) the diversification of building types with the effect of a compositional whole produced by the legible outline of the network of public spaces;
- 3) the articulation of key places for architectural and urban composition (places marked in yellow).

² *Architecture of the City*, Aldo Rossi [11].

Table 1

The strategic objectives of the project

- “Back to the Elbe”
- a metropolitan mixture of functions (housing, culture, entertainment, tourism, trade, business related to maritime economy)
- 10,000–12,000 residents, 40,000 workplaces in the service sector
- a long-lasting stabilizing effect for the community and economy of Hamburg
- to attract favourable migration from the areas surrounding Hamburg
- to maintain historical identity
- to “open” the urban space to the water / to use the spatial arrangement for facilitating valuable forms of experiencing/contemplating contact with the water
- “independent” urban quarters with various urban forms making the impression of a compositional whole/unity

Table 2

The social considerations

- The diversity of exploitation; various housing types and standards; assumptions versus reality; relatively limited diversity of social groups
- HafenCity should respond to various forms of demand?
- Attractiveness for young families?
- The possibility/probability of social segregation – problems with the public and social space
- The problem of poverty in Hamburg is rising

Table 3

The economic aspects

- An increase in the costs in relation with ground pollution, solutions necessary on account of the particularly difficult hydrotechnical conditions; the high costs of constructing the underground, underground car parks etc.
- Financial cooperation with the port
- Profits from the sale of grounds?
- Which is more important – the concept of an intended use or the price of real estate?
- To strengthen the position of the city as the potential location of trade/business
- Risk/threats for the city centre (weakening) and other districts (N and S)
- An increase in the central areas: 40%–50%
- Only a financially strong business can afford a location in HafenCity

Table 4

The environmental issues

- Generally positive evaluation
- The matter of energy saving – the diversity of technical solutions
- The positive evaluation of open/green areas (an increase in their value)
- The network of green spaces in the regional scale, bicycle paths along the Elbe
- Limited suburbanization

Speicherstadt (the warehouse district) – acknowledged as the world’s largest historical district of port warehouses, built in the years 1883–1927 as a duty-free zone – plays a special role in the urban concept of the entire HC. This urban complex has become a compositional connection between the old town centre and the new buildings. Undoubtedly, Speicherstadt is an important urban space for the identity of Hamburg (Ill. 4). A section across Speicherstadt, an attempt to reconstruct the 1888 urban structure, helps to understand these questions (Ill. 5), whereas importance the corporation in charge of this project attaches to the promotion of its enterprises is best illustrated by an exhibition at the Hafencity Visitor Centre. A model shows the entrance to the water body between two nearly completed complexes of buildings – Am Sandtorkai and Dalmannkai – in the foreground (Ill. 6).

Elbphilharmonie Hamburg (The Elbe Philharmonic Hall) designed by Herzog and de Meuron makes a new landmark in the metropolis. In fact, this 106-metre dominant feature is a multipurpose structure including a smaller auditorium apart from the big concert hall (2,200 seats) as well as a hotel, some apartments and a garage car park in the part adapted from the former Kaiserspeicher warehouse (Ill. 7). The main compositional idea for the Elbe Philharmonic Hall is best illustrated with a conceptual sketch prepared by the authors of this architectural design (Ill. 8). Some interesting artistic effects were produced by contrasting the brick texture of the former warehouse with the innovatively solved elevation of the part which includes the multipurpose structure (Ill. 9).

Elbphilharmonie is actually a multipurpose structure. It serves as the city’s Music Centre and a symbolical “lighthouse” accentuating the former entrance to the port, while the space between the volume of the former warehouse and the new structure crowning the warehouse adapted to a car park acts as a public space. The diverse structure of the programme of using this object can be seen in a cross section exposed at the HC Visitor Centre. The concert hall is marked in red; the apartments and the hotel – in blue; the multilevel car park – in green. The gap between these two volumes is formed by an architectural enclosure conceived as an urban public space with an attractive view of the city (Ill. 10).

According to the author, however, Speicherstadt remains the most interesting urban space. Here we can find some noteworthy examples of new buildings nicely composed into the historical layout (Ill. 11, 12) as well as some platforms on the water functioning as a public space and connected with the attractively formed – as far as landscape architecture is concerned – squares: Vasco da Gama Square and Magellan Square by means of piers. The Am Sandtorpark / Grassbrook complex is distinguished by the astonishing colours of its urban enclosure and architectural detail characteristic of “the cool climates of neomodernism” (Ill. 13). We can also find some examples of building an interesting street architecture and creating “textural” effects in the street frontage with attractive rhythms (Ill. 14). Important urban details include wharf cranes as elements referring to the distinguishing features of the identity of this place (Ill. 15) and the urban details of decorative structures curiously solved in the spirit of sustainable design (Ill. 16, 17).

3. The revitalization of former military and postindustrial waterfront grounds by the Havel River in Potsdam

A good prelude to this project is a signboard placed on the grounds of the city park arranged on the waterfront of the Havel River and Lake Tieffer within the design of revitalizing a postindustrial and former military development located in the centre of Potsdam in the vicinity of the historical palace and landscape complex Sanssoussi. This signboard explains the distribution of the spatial elements of the area included in the project of revitalizing the former barracks for Prussian hussars and objects of small industry related to the construction and repair of river boats and ships. Besides the Hans Otto Theatre (implemented in 2004), the revitalization project comprises the Volkswagen design centre, the multimedia centres, the city park etc. (Ill. 18) The main accent of the entire layout is the new building of the Hans Otto Theatre. The interesting

architecture of this theatre, designed by Gottfried Bohm, was soon called “the Sydney Opera House by the Havel” (Ill. 19). It is one of the most “photogenic” objects in this region (Ill. 20) as well as an example of interesting solutions in the domain of landscape architecture (Ill. 21). It also exemplifies attractive artistic effects attained through skillful use of an architectonic form which combines expressionistic traditions with the classicizing shapes of the former Prussian barracks (Ill. 22). The interior of the Hans Otto Theatre exemplifies a successful architectural solution based on the green space of the Havel riverfront which intermingles with the interestingly formed foyer (Ill. 23). The architecture of the objects under restoration makes an example of applying vanguard media (together with some elements of street art). Other instances of restoration within this complex include the adaptations of postindustrial objects. Here, the applied artistic measures also refer to the fashionable industrial climates (Ill. 24, 25).

4. Strategic projects by the Spree in Berlin

Three projects of key importance for the integration of Berlin after the year 1990 have been selected: the governmental complex “Spreebogen”, the Central Railway Station and the restoration of the Museum Island. These projects play a significant role in the discussion on the model of a European city, too. The reasons include the temperature of discussions on the individual phases of the implementation of these projects and the fact that they may rank among the most representative examples of this trend in urban thinking which is called the school of “critical reconstruction” in Berlin. A good starting point for our ruminations is a map which illustrates the individual stages of the spatial development of Berlin from the mid-17th century till the late 19th century (Ill. 26) followed by James Hobrecht’s famous plan prepared in the mid-19th century on a par with Cerda’s plan of the growth of Barcelona and Haussmann’s plan of the redevelopment of Paris (Ill. 27). The location of the presented strategic projects implemented in Berlin refers to the main axis of urban growth leading parallel to the direction of Unter der Linden. A photomap of 1943 illustrates the basic compositional layout of the centre of Berlin in the decadent period of the Third Reich (Ill. 28). One can see that the main axes of the urban composition outlined in Hobrecht’s plan were developed consistently in different versions of urban plans, whereas the presented strategic projects refer to the nodes in this composition.

The first assignments after the unification of Germany included designing an architectural and urban complex which would act as the capital’s administrative centre as well as express the idea of the public authorities’ role in the modern and democratic country being a symbolical centre important for European cultural tradition and a hotbed of modern architectural and urban ideas. The manner of realizing this assignment is well expressed in a scheme illustrating the main idea of the architectural and urban concept which received the first award at the competition for Spreebogen (Ill. 29). The winning team – Axel Schultes and Charlotte Frank – suggested shaping this space as a “citizenly place” linking the landscape elements with Bundesforum. This scheme is complemented with a rendering of the architectural and urban concept which received the first award at the competition for Spreebogen (Ill. 30b) and a concept for Spreebogen Park (Ill. 30a, b).

The Spreebogen axis crosses the axis which connects the commercial centre of Potsdamer Platz and Sony Center with the Central Railway Station (Hauptbahnhof / Lehrter Bahnhof). Architectural critics devoted a lot of attention to this impressive engineering structure and unquestioned work of architecture. Here, we will limit ourselves to several comments on the formation of the space in its vicinity. The surroundings of this object have not been finished yet, therefore we can get the impression that this gigantic structure with powerful technical solutions stands in isolation. This impression is emphasized by the southeastern entrance (Ill. 31). The situation at the eastern entrance with a sculptural accent looks much better (Ill. 32). Interesting artistic effects were also produced through the “pure form” of the construction

and the transparent treatment of the architectural material (Ill. 33). Favourable impressions are mostly increased by effects attained in the interiors (Ill. 34).

The media of landscape architecture play an important role in the urban composition of this region in the centre of Berlin. It can be confirmed by photographs of fragments of the architectural and urban complex of Spreebogen: views of its public space formed by esthetically, functionally and spatially attractive interactions between the architecture and the Spree surface. The ministerial edifices situated by the river – with jetties put up over it – build some interesting sequences of landscape architecture (Ill. 35). The positive impressions are additionally increased by a fragment of the architectural and urban complex of Spreebogen with a view of the public space between one of the Ministries and the Chancellor's Office as well as an example of the "ecology-promoting" formation of the public-private space in front of the Office (Ill. 36, 37, 38).

Currently, the most prestigious project of strategic importance for Berlin's cultural life is the restoration of the complex of museums located on Museuminsel – the Museum Island (Ill. 30) – one of the most significant spaces of culture in the historical centre of Berlin (Ill. 31). Relations between Museuminsel and the Old Museum play an important role in the urban composition of the centre of Berlin. Wojciech Kosiński³ wrote about the significance of this masterpiece of Berlin's architecture in a very convincing and accurate manner, "*uniquely beautiful and wisely designed, Karl Friedrich Schinkel's neo-Hellenist structure which plays the important role of beautifying the city – Alte Museum (The Old Museum, 1823–1830). It makes the most beautiful ornament in the royal urban complex which forms a garden enclosure surrounded by the Spree. The urban and landscape layout was additionally closed by the Cathedral (restored by Polish specialists in the years 1970–1980) and the City Castle – Stadtschloss – inexistent yet awaiting reconstruction*"⁴.

5. Conclusions: The architecture of a metropolis (AM) and the architectonics of a network of public spaces

Research on the redevelopment of the centres of German metropolises helps to interpret the distinguishing features of an urban structure and form which build the architecture of a German metropolis. Large Scale Urban Developments (LSUDs), being strategic projects as well, play the leading role in its construction. They are of key importance for the construction of a network of public spaces in accordance with the principles of urban composition refined within a city's long-term spatial policy. At the same time, these projects are composed into the frames of strategic urbanism which make a local and regional interpretation of the general principles of an urban policy derived from the doctrine of sustainable development and a concept for implementing them fitted with appropriate instruments of operational urbanism.

In this respect, the discussed projects can be treated as the elementary instruments of strategic urbanism as well as the tools of operational urbanism. It is a characteristic feature of spatial planning in a formula defined as *project-led planning* in British urbanism. We must note, however, that strategic projects come under much stronger control in the systemic conditions of spatial planning in Germany. Such an opinion could be confirmed by a copy of a map being a fragment of the plan of the development of the functional and spatial structure of the City of Berlin (*Flächennutzungsplan*) with the clearly rendered layout of the main commercial metropolitan streets. The strategic projects within the revitalization of the centre of Berlin presented in this paper are key areas for the urban composition in the metropolitan scale as well (Ill. 32).

³ W. Kosiński, *Miasto i piękno miasta*, Cracow University of Technology, 2011.

⁴ *Ibid.*, p. 44-45.

One can distinguish at least four phases of control and public discourse:

- 1) the competition;
- 2) the process of preparing a plan of the development of the functional and spatial structure of a city which is also a plan of using its area (*Flächennutzungsplan* – the German equivalent of a Polish survey of the conditions and directions of the spatial development of a commune);
- 3) the procedure of preparing a development plan (*Bebauungsplan* – the equivalent of a Polish local plan of spatial development);
- 4) administrative procedures and social participation accompanying proper administrative decisions.

The rigour of these procedures adjusts LSUDs to the criteria of planning and sustainable design.

Interpreting the characteristic geometrical features of the architectonics of a network of public spaces determining the identity of German metropolis architecture, we find some regularities in the distribution of “nodes”, i.e. places acting as important junctions in a network of public spaces. This network is defined by directions which also form the main axes of a multi-space composition bearing the traits of a metropolitan composition in the case of Berlin and Potsdam. The layouts of the river, public greenery and transport come under planning coordination in the composition of both cities which is possible owing to an agreement between the Senates of the City of Berlin and the Federal State of Brandenburg. This document made it possible to prepare a common regional plan for both federal states.

The abovementioned nodes also act as junctions (*Schwerpunkten*) in the spatial metropolitan structure and strategic spots for the revitalization of the metropolitan space. In the case of Berlin, since the second half of the nineteenth century, the path of the development of its spatial metropolitan structure has been leading consistently from the geometry of the layout of the public space outlined in James Hobrecht’s famous plan, through street grids crystallizing as a result of the coordination of projects implemented within IBA 1984 (Josef Paul Kleihues, 1933–2004), to projects attempting to integrate a metropolis “torn up” by the tensions of historical dramaturgy.

This article presented urban projects where a river makes the basic factor integrating their spatial structure. This circumstance is also very important for the composition of the architectural and urban form of the spaces under design. As a result, the stock of media characteristic of landscape architecture plays an important role in the compositional layouts of these projects. Speaking more synthetically, the elementary compositional binder for the presented projects is their “blue and green infrastructure”.

Similarly to the cases of Cologne, Munich and Stuttgart, i.e. examples being the subject of the previous article within this cycle, the author tried to place the presented projects in a context which was called – bombastically perhaps – the dynamics of changes in the central space of contemporary metropolises. While evaluating the effects of steering this process, it is easy to find the consequences of “geometrical” discipline exercised in the central building tissue, the corresponding infrastructure and green layouts. In this space, one can clearly feel the air of thinking in structural categories. It means that architectural works are consistently adjusted to the broader background of a previously conceived layout in this environment. They are logically bound elements of a certain urban whole included in a city’s shared ideas and strategies of redevelopment and extension defined in the geometrical, esthetical and functional respects.

1. Wstęp

Przedmiotem artykułu są projekty o strategicznym znaczeniu dla przebudowy śródmieść niemieckich metropolii. Wybrano projekty dotyczące trzech miast: Hamburga, Poczdamu i Berlina. Jako kryteria wyboru przyjęto: związek z procesem rewitalizacji terenów poprzemysłowych, poportowych względnie powojkowych (jak w przypadku Poczdamu) położonych nad brzegami rzek, względnie – jak w przypadku projektu Spreebogen posiadających kluczowe znaczenie dla procesu integrowania metropolii podzielonej w wyniku dramatycznych wydarzeń historii ubiegłego stulecia. Artykuł ten jest kolejnym, drugim z autorskiej serii poświęconej projektom przebudowy śródmieść niemieckich metropolii. Podobnie jak w cz. I założono, że zbiór wybranych przykładów będzie analizowany w kontekście pytań dotyczących pięciu aspektów zmian dokonujących się w przestrzeni architektoniczno-urbanistycznej śródmieścia. Są to:

- specyficzne cechy historycznych i strukturalnych uwarunkowań strategii przebudowy,
- cechy formy urbanistycznej określone na podstawie teoretycznej perspektywy zwanej „architekturą miasta”¹,
- artystyczne pierwiastki formy architektonicznej budujące kompozycję urbanistyczną,
- prawidłowości strukturalne dające się wyodrębnić na gruncie teorii metropolitalnych struktur przestrzennych,
- spójność polityk miejskich i regionalnych.

W celu uporządkowania zbioru opisywanych projektów przypisano je do odpowiednich grup. W tym celu wyróżniono kilka typów „sytuacji projektowych”, nadając im następujące hasła:

- domena dziedzictwa kultury, nauki i sztuki,
- architektura w krajobrazie parkowym,
- strategiczne węzły przy dworcach kolejowych,
- przebudowa nadbrzeży rzecznych.

2. HafenCity – projekt strategiczny rewitalizacji terenów po-portowych w Hamburgu

Momentem przełomowym w historii tego projektu urbanistycznego – a właściwie pakietu projektów koordynowanych/zarządzanych w ramach wspólnego programu – był rok 2000. Wówczas to powstała pierwsza wersja „master planu” określającego zasady polityki przestrzennej dla obszaru terenów zajmowanych jeszcze do niedawna przez port. Strategia projektu HafenCity jest więc ściśle związana ze strategią rozwoju portu i, ujmując rzecz bardziej ogólnie, ze strategią rozwoju Hamburgskiej metropolii. Kontekst metropolitalny Hamburga/Region metropolitalny Hamburga prezentuje mapa (il. 1), na której zaznaczono granice miasta, jego obszaru metropolitalnego i regionu metropolitalnego Hamburga.

Cele strategiczne projektu HafenCity (zwanego dalej w skrócie: HC) oraz jego charakterystykę zarysowaną według aspektów/kryteriów społecznych, ekonomicznych, kulturowych i środowiskowych przedstawiają tabele 1, 2, 3 i 4.

Wizualizacja struktury przestrzennej HC (il. 2) uwidacznia podział rewitalizowanej przestrzeni na sektory zabudowy z uwzględnieniem zróżnicowania typologicznego tkanki miejskiej, artykulacją głównych dominant i akwenów służących jako podstawa kreowania nowych typów atrakcyjnej przestrzeni publicznej. Główne zasady kompozycji urbanistycznej określa Plan regulacyjny struktury przestrzennej HafenCity (il. 3). Zaakcentowano w nim:

¹ Por.: *Architecture of the City*, Aldo Rossi [11].

- 1) nadrzędną rolę powiązań nowej tkanki urbanistycznej z układem śródmiejskim,
- 2) zróżnicowanie typów zabudowy przy jednoczesnym uzyskaniu efektu całości kompozycyjnej dzięki czytelnemu zarysowaniu sieci przestrzeni publicznej,
- 3) artykulacji miejsc o kluczowym znaczeniu dla kompozycji architektoniczno-urbanistycznej (miejsca zaznaczone kolorem żółtym).

Tabela 1

Cele strategiczne projektu

- „Powrót do Elby”
- metropolitalna mieszanka funkcji (mieszaniowe, kultura, rozrywka, turystyka, handel, biznes związany z gospodarką morską)
- 10 000–12 000 mieszkańców, 40 000 miejsc pracy w sektorze usługowym
- długotrwały i stabilizujący efekt dla społeczności i gospodarki Hamburga
- przyciągnąć korzystną migrację z rejonów otaczających Hamburg
- zachować historyczną tożsamość
- „otworzyć” przestrzeń miejską na kontakt z wodą/aranżacją przestrzenną umożliwić wartościowe formy „doświadczenia/kontemplowania kontaktu z wodą
- „niezależne” kwartały urbanistyczne zróżnicowane pod względem formy urbanistycznej ale stwarzające wrażenie kompozycyjnej całości/jedności

Tabela 2

Względy społeczne

- Różnorodność użytkowania; zróżnicowane typy zabudowy mieszkaniowej (także zróżnicowanie standardów) założenia i rzeczywistość; Stosunkowo ograniczone zróżnicowanie grup społecznych
- HafenCity powinno odpowiadać na różne formy popytu?
- Atrakcyjność dla młodych rodzin?
- Możliwość/prawdopodobieństwo segregacji społecznej – problemy z przestrzenią publiczną i społeczną
- Problem ubóstwa w Hamburgu narasta

Tabela 3

Aspekty ekonomiczne

- Wzrost kosztów w związku ze skażeniem gruntu, rozwiązaniami niezbędnymi ze względu na wyjątkowo trudne warunki hydrotechniczne; wysokie koszty budowy metra i parkingów podziemnych, itp.
- Współpraca finansowa z portem
- Zyski ze sprzedaży gruntu?
- Co ważniejsze – koncepcja użytkowania czy ceny nieruchomości?
- Wzmocnić pozycję miasta jako potencjalnej lokalizacji handlu/biznesu
- Ryzyko/zagrożenia dla centrum miasta (osłabienie) oraz innych dzielnic (N i S)
- Wzrost terenów śródmieścia rzędu: 40%–50%
- Tylko mocny finansowo biznes może sobie pozwolić na lokalizację w HafenCity

Kwestie środowiskowe

- Ocena generalnie pozytywna
- Kwestia energooszczędności – różnorodność rozwiązań technicznych
- Pozytywna ocena przestrzeni otwartych/zielonych (wzrost wartości)
- Sieć przestrzeni zielonych – w skali regionalnej, ścieżki rowerowe nad Elbą
- Ograniczenie suburbanizacji

W koncepcji urbanistycznej całości HC rolę szczególną odgrywa Speicherstadt (dzielnica składów) – uznawana za największą na świecie spośród zabytkowych dzielnic magazynów portowych; zbudowana na przełomie XIX i XX w. (w latach 1883–1927) jako strefa wolnocłowa. Obecnie ten zespół urbanistyczny stał się łącznikiem kompozycyjnym między staromiejskim centrum historycznym a nową zabudową HC. Speicherstadt jest niewątpliwie przestrzenią urbanistyczną ważną dla tożsamości Hamburga (il. 4). W zrozumieniu tych kwestii pomocny jest przekrój przez Speicherstadt próba rekonstrukcji struktury urbanistycznej w 1888 r. (il. 5), natomiast znaczenie, jakie prowadząca projekt korporacja przywiązuje do promocji swoich przedsięwzięć, ilustruje najlepiej wystawa w Centrum Informacyjnym HafenCity – zwłaszcza umieszczona tam makieta, a na pierwszym planie wejście do akwenu między dwoma niemal ukończonymi zespołami zabudowy: Am Sandtorkai i Dalmannkai (il. 6).

Elbphilharmonie Hamburg (Filharmonia Łabska/Elbska) autorstwa zespołu projektowego Herzog i de Meuron – nowy „landmark” Hamburgskiej metropolii. Ta licząca 106 m dominanta jest w istocie strukturą wieloużytkową mieszczącą – oprócz dużej sali koncertowej (2200 miejsc) – mniejsze audytorium a także: hotel, apartamenty oraz parking- garaż w części, która jest adaptacją dawnego magazynu Kaiserspeicher (il. 7). Główną ideę kompozycyjną Filharmonii Łabskiej ilustruje najlepiej szkic koncepcyjny autorów tego projektu architektonicznego (il. 8). Interesujące efekty plastyczne uzyskano tutaj, kontrastując ceglana fakturę dawnego magazynu z innowacyjnie rozwiązana elewacją części mieszczącej strukturę wieloużytkową (il. 9).

Budynek Elbphilharmonie jest w istocie strukturą wieloużytkową. Służy jako Centrum Muzyczne miasta, pełni funkcję symbolicznej „latarni morskiej” – akcentującej miejsce będące dawnym wejściem do portu a przestrzeń pomiędzy bryłą dawnego magazynu i nową strukturą wieńczącą – niczym korona – adaptowany na parking magazyn pełni funkcję przestrzeni publicznej. Zróżnicowaną strukturę programu użytkowania tego obiektu widać na przekroju poprzecznym eksponowanym w centrum informacyjnym HC. Na czerwono zaznaczono salę koncertową; na niebiesko apartamenty i hotel; na zielono parking wielokondygnacyjny. Przerwę między dwiema bryłami tworzy wnętrze architektoniczne pomyślane jako miejska przestrzeń publiczna z atrakcyjnym widokiem na miasto (il. 10).

Zdaniem autora najciekawszą przestrzenią urbanistyczną pozostaje jednak Speicherstadt. Znajdujemy tu bowiem interesujące przykłady dobrego wkomponowania nowej zabudowy w historyczny układ (il. 11, 12). Na uwagę zasługują także platformy na wodzie funkcjonujące jako przestrzeń publiczna i powiązane pomostami z atrakcyjnie uformowanymi – pod względem architektury krajobrazu – placami: Placem Vasco da Gamy i placem Magellana. Z kolei w zespole Am Sandtorpark/Grassbrook urzeka kolorystyka wnętrza urbanistycznego oraz detal architektoniczny. Utrzymane są w stylistyce charakterystycznej dla „chłodnych klimatów neomodernizmu” (il. 13). Znajdujemy tam również przykłady budowania interesującej architektury ulicy i kreowania efektów „fakturalnych” pierzei ulicy oraz atrakcyjnej rytmiki (il. 14). Wśród detali urbanistycznych ważną rolę odgrywają dźwigi jako elementy nawiązujące do charakterystycznych cech tożsamości miejsca (il. 15) oraz interesująco rozwiązane detale urbanistyczne detale małej architektury rozwiązane w duchu projektowania zrównoważonego (il. 16, 17).

3. Rewitalizacja powojkowych i poprzemysłowych terenów nadbrzeżnych Haweli w Poczdamie

Dobrym wprowadzeniem do tego projektu jest fotografia tablicy informacyjnej umieszczonej na terenie parku miejskiego zaaranżowanego na nabrzeżu rzeki Haweli i Jeziora Tieffer w ramach projektu rewitalizacji zespołu poprzemysłowego i powojkowego zlokalizowanego w śródmieściu Poczdamu – w bliskim sąsiedztwie zabytkowego kompleksu pałacowo-krajobrazowego Sansoussi. Tablica ta objaśnia rozmieszczenie elementów zagospodarowania przestrzennego terenu objętego projektem rewitalizacji dawnych koszarów huzarów pruskich oraz obiektów drobnego przemysłu związanego z budową i remontem łodzi i statków żeglugi rzecznej. Oprócz budynku teatru Hansa Otto (obiekt ten oddano do użytku w 2004 r.) projekt rewitalizacji obejmuje – między innymi – centrum projektowe Volkswagena, centra multimedialne, park miejski itp. (il. 18). Głównym akcentem całego założenia jest nowy budynek Teatru Hansa Otto. Interesująca architektura tego teatru zaprojektowana przez arch. Gottfrieda Bohma szybko zdobyła sobie miano „opery Sydney nad Hawelą” (il. 19). Architektura teatru Hansa Otto w Poczdamie – jeden z najbardziej „fotogenicznych” obiektów w regionie Berlina (il. 20). Architektura teatru Hansa Otto w Poczdamie jest również przykładem interesujących rozwiązań w zakresie architektury krajobrazu (il. 21). Architektura teatru Hansa Otto w Poczdamie jest także przykładem atrakcyjnych efektów plastycznych uzyskanych dzięki zręcznemu operowaniu formą architektoniczną w sposób, który łączy efekty architektury utrzymanej w klimatach tradycji ekspresjonistycznej z klasycyzującymi formami architektury dawnych koszarów pruskich. (il. 22). Wnętrze teatru Hansa Otto to przykład udanego rozwiązania architektonicznego opartego na zasadzie przenikania się przestrzeni zielonej nadbrzeża rzeki Haweli z ciekawie uformowanym foyer (il. 23). Architektura obiektów odnawianych, jest przykładem wykorzystania awangardowych środków wyrazu (łącznie z elementami *street artu*); Kolejne przykłady architektury obiektów odnawianych w ramach tego zespołu to adaptacje obiektów poprzemysłowych. Tu również posłużono się środkami artystycznymi nawiązującymi do jakże modnych obecnie klimatów industrialnych (il. 24, 25).

4. Projekty strategiczne Berlina w obszarze nadrzecznym Sprewy

Do analizy wybrano trzy projekty o kluczowym znaczeniu dla integrowania Berlina po roku 1990: kompleks rządowy „Spreebogen”, Dworzec Główny i Odnowa Wyspy Muzeów. Projekty te odgrywają również istotną rolę w dyskusji nad modelem miasta europejskiego. Powodem tego jest – między innymi – temperatura dyskusji, jakie towarzyszyły kolejnym fazom prowadzenia tych projektów oraz fakt, że można je zaliczyć do najbardziej reprezentatywnych przykładów tego nurtu myślenia urbanistycznego, który w Berlinie nazwano szkołą „rekonstrukcji krytycznej”. Dobrym punktem wyjścia dla naszych rozważań jest mapa ilustrująca kolejne etapy rozwoju przestrzennego Berlina od połowy XVII w. do końca XIX w. (il. 26), a w ślad za nią słynny plan Jamesa Hobrechta z połowy XIX w. – opracowany niemal współcześnie w stosunku do planu rozwoju Barcelony autorstwa Cerdy i haussmanowskiego planu przebudowy Paryża (il. 27). Lokalizacja omawianych tu projektów strategicznych Berlina nawiązuje do głównej osi rozwoju miasta prowadzącej równoległe do kierunku Unter der Linden. Z kolei fotomapa z 1943 r. ilustruje podstawowy układ kompozycyjny śródmieścia Berlina w ostatnim okresie III Rzeszy (il. 28). Widać, że główne osie kompozycji urbanistycznej zarysowane w Planie Hobrechta były rozwijane konsekwentnie w kolejnych wersjach planów urbanistycznych, a omawiane tu projekty strategiczne nawiązują do węzłowych punktów tej kompozycji.

Do pierwszych zadań po zjednoczeniu Niemiec zaliczono zaprojektowanie zespołu architektoniczno-urbanistycznego, który spełniałby rolę centrum administracyjnego stolicy, a zarazem wyrażałby ideę

roli, jaką władza publiczna ma odgrywać w nowoczesnym i demokratycznym państwie będącym zarazem centrum symbolizującym ośrodek ważny zarówno dla europejskiej tradycji kulturalnej, jak i kuźnię nowoczesnych idei architektonicznych i urbanistycznych. Sposób, w jaki wykonano to zadanie, dobrze wyraża schemat ilustrujący główną ideę koncepcji architektoniczno-urbanistycznej, która uzyskała I nagrodę w konkursie na Spreebogen (il. 29). Zwycięski zespół: Axel Schultes i Charlotte Frank zaproponował ukształtowanie tej przestrzeni jako „miejsca obywatelskiego” spinającego elementy krajobrazowe z Bundesforum. Uzupełnieniem tego schematu są: wizualizacja koncepcji architektoniczno-urbanistycznej, która uzyskała I nagrodę w konkursie na Spreebogen (il. 30b) oraz koncepcja Spreebogen Park (il. 30a i b).

Oś Spreebogen przecina się z osią, która łączy komercyjne centrum Potsdamer Platz i Sony Center z głównym Dworcem kolejowym (Hauptbahnhof/Lehrter Bahnhof). Krytyka architektoniczna poświęciła tej imponującej budowli inżynierskiej i niewątpliwemu dziełu architektonicznemu sporo miejsca. Tu ograniczymy się zaledwie do kilku komentarzy na temat uformowania przestrzeni w jego bezpośrednim sąsiedztwie. Otoczenie tego obiektu nie jest jeszcze ukończone, dlatego można odnieść wrażenie że ta niemal gigantyczna struktura imponująca rozmachem rozwiązań technicznych stoi nieco w osamotnieniu. Wrażenie to podkreśla wejście od strony południowo-wschodniej (il. 31). Znacznie lepiej przedstawia się sytuacja przy wejściu od strony wschodniej z akcentem rzeźbiarskim (il. 32). Interesujące efekty plastyczne uzyskano również przez działanie „czystą formą” konstrukcji i transparentnym traktowaniem materii architektonicznej (il. 33). Korzystne wrażenia wzmacniają przede wszystkim efekty uzyskane we wnętrzach (il. 34).

W kompozycji urbanistycznej tego rejonu śródmieścia Berlina istotną rolę odgrywają środki wyrazowe, jakimi posługuje się architektura krajobrazu. Potwierdzić to mogą zdjęcia fragmentów zespołu architektoniczno-urbanistycznego Spreebogen: widoki na przestrzeń publiczną, którą tworzą atrakcyjne pod względem estetycznym i funkcjonalno-przestrzennym interakcje architektury i tafli wodnej rzeki Sprewy. Gmachy ministerstw usytuowane nad Sprewą – z pomostami przerzuconymi nad rzeką – budują interesujące sekwencje architektury krajobrazu (il. 35). Korzystne wrażenia wzmacnia jeszcze bardziej fragment zespołu architektoniczno-urbanistycznego Spreebogen z widokiem na przestrzeń publiczną między jednym z ministerstw a budynkiem Urzędu Kanclerskiego oraz przykład „proekologicznego” uformowania przestrzeni publiczno-prywatnej przed Urzędem Kanclerskim (il. 36, 37, 38).

Aktualnie, najbardziej prestiżowym projektem o strategicznym znaczeniu dla berlińskiej kultury w jest odnowa zespołu muzeów położonych na Museuminsel – Wyspa Muzeów (il. 30). To jedna z najważniejszych przestrzeni kultury historycznego centrum Berlina (il. 31). W kompozycji urbanistycznej śródmieścia Berlina istotną rolę odgrywają tutaj relacje między Museuminsel a Starym Muzeum. O znaczeniu tego arcydzieła architektury berlińskiej przekonująco i jakże trafnie napisał W. Kosiński²: „unikatowo piękna i mądrze pomyślana neogrecka budowla Karla Friedricha Schinkla – pełniąca istotną rolę piękniejszego miasta – to Alte Museum (Stare Muzeum, 1823–1830). Jest ono najpiękniejszą ozdobą w królewskim zespole urbanistycznym, tworzącym wewnątrz miejsko – ogrodowe otoczone Sprewą. Wnętrze urbanistyczno-krajobrazowe domykały jeszcze: Katedra (rewaloryzowana w latach 1970–1980 przez polskich specjalistów z PKZ) i Zamek Miejski – Stadschloss, nieistniejący, ale oczekujący na odbudowę”³.

5. Wnioski: architektura metropolis (AM) i architektonika sieci przestrzeni publicznych

Badania nad przebudową śródmieść niemieckich metropolii pomagają w odczytywaniu charakterystycznych cech struktury i formy urbanistycznej budujących architekturę niemieckiego metropolis. W jej konstruowaniu główną rolę odgrywają wielkoskalowe projekty (LSUD – *Large Scale Urban Development*)

² W. Kosiński, *Miasto i piękno miasta*, Politechnika Krakowska, Kraków 2011.

³ *Ibidem*, s. 44-45.

będące jednocześnie projektami strategicznymi. Mają one kluczowe znaczenie w budowaniu sieci przestrzeni publicznej w myśl założeń kompozycji urbanistycznej doskonalonych w ramach długofalowej polityki przestrzennej miasta. Jednocześnie projekty te wkomponowane są w ramy urbanistyki strategicznej, które są lokalną i regionalną interpretacją ogólnych zasad polityki miejskiej wyprowadzonych z doktryny zrównoważonego rozwoju oraz koncepcją ich wdrażania wyposażoną w odpowiednie instrumenty urbanistyki operacyjnej.

W tym sensie omawiane projekty można traktować jako podstawowe instrumenty urbanistyki strategicznej, a zarazem narzędzia urbanistyki operacyjnej. Jest to charakterystyczna cecha planowania przestrzennego prowadzonego w formule określanej w urbanistyce brytyjskiej jako „planowanie przez projekty” (*Project-led-planning*). Podkreślić jednak należy, że w uwarunkowaniach systemowych planowania przestrzennego w Niemczech, projekty strategiczne podlegają znacznie mocniejszej kontroli planistycznych regulacji. Na potwierdzenie takiej opinii można posłużyć się kopią mapy będącej fragmentem planu rozwoju struktury funkcjonalno-przestrzennej Miasta Berlina (*Flächennutzungsplan*) z dobrze uwidoczonym układem głównych, handlowych ulic metropolitalnych. Omawiane w tekście projekty strategiczne rewitalizacji śródmieścia Berlina są zarazem kluczowymi obszarami kompozycji urbanistycznej w skali metropolitalnej (il. 32).

Można tu wyróżnić co najmniej cztery fazy kontroli i dyskusji umożliwiającej dyskurs publiczny:

- 1) faza konkursowa,
- 2) proces sporządzania planu rozwoju struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta, który jest zarazem planem użytkowania terenu (*Flächennutzungsplan* – niemiecki odpowiednik naszego studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy),
- 3) faza procedury sporządzania planu zabudowy (*Bebauungsplan* – czyli odpowiednika naszego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego),
- 4) faza procedur administracyjnych i partycypacji społecznej towarzyszącej wydawaniu odpowiednich decyzji administracyjnych.

Rygory tych procedur sprawiają, że LSUD wpisują się w kryteria planowania i projektowania zrównoważonego.

Odczytując charakterystyczne cechy geometryczne architektoniki sieci przestrzeni publicznej wyznaczające tożsamość niemieckiej architektury *metropolis*, odnajdujemy zarazem prawidłowości w rozmieszczeniu „miejsc węzłowych”, czyli miejsc pełniących rolę ważniejszych węzłów w sieci przestrzeni publicznych. Siatkę tę wyznaczają kierunki, które są zarazem głównymi osiami kompozycji wieloprzestrzennej, która w przypadku Berlina i Poczdamu ma znamiona kompozycji metropolitalnej, bowiem w kompozycji obu tych miast układ rzeczny, a także układy zieleni publicznej i komunikacji podlegają koordynacji planistycznej możliwej dzięki porozumieniu senatów Miasta Berlina i Landu Brandenburgii. W myśl tego porozumienia możliwe stało się sporządzenie wspólnego planu regionalnego obu tych landów.

Wymienione miejsca węzłowe to zarazem punkty węzłowe (*Schwerpunkten*) przestrzennej struktury metropolitalnej (PSM) i punkty strategiczne rewitalizacji przestrzeni metropolitalnej. W przypadku Berlina, od drugiej połowy XIX w. ścieżka rozwoju PSM prowadzi konsekwentnie od geometrii układu przestrzeni publicznej zarysowanego w słynnym planie Jamesa Hobrechta, przez siatki uliczne krystalizujące się w wyniku koordynacji projektów prowadzonych w ramach IBA 1984 (Josef Paul Kleihues, 1933–2004) po projekty będące próbą scalania metropolii „rozdartej” napięciami historycznej dramaturgii.

W artykule omówiono projekty urbanistyczne dla których podstawowym czynnikiem integrującym ich strukturą przestrzenną jest rzeka. Okoliczność ta ma również istotne znaczenie dla kompozycji formy architektoniczno-urbanistycznej projektowanych przestrzeni i sprawia, że w założeniach kompozycyjnych tych projektów odgrywa repertuar środków wyrazu charakterystyczny dla architektury krajobrazu. Ujmu-

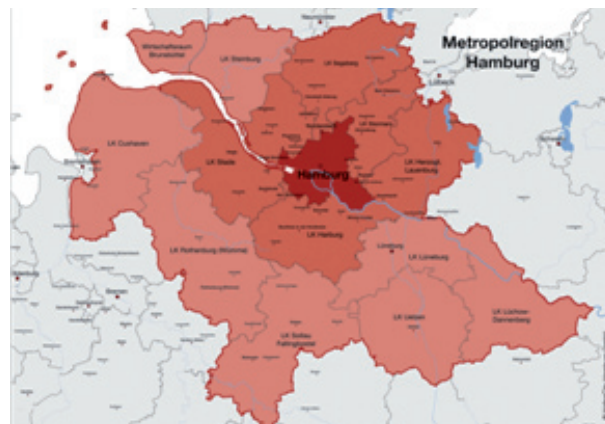
jąc rzecz bardziej syntetycznie, podstawowym spoiwem kompozycyjnym omawianych projektów jest „infrastruktura niebiesko-zielona”.

Podobnie jak w przypadku Kolonii, Monachium i Stuttgartu, czyli przykładów będących przedmiotem poprzedniego artykułu z tego cyklu, prezentowane tu projekty starano się osadzić w kontekście, który nazwano – może nieco na wyrost – dynamiką zmian w śródmiejskiej przestrzeni współczesnych metropolii. Oceniając efekty sterowania tym procesem, nietrudno w nim odczytać konsekwencje „geometrycznej” dyscypliny, z jaką traktowana jest śródmiejska tkanka zabudowy, odpowiadająca jej infrastruktura i układy zieleni. W przestrzeni tej wyczuwa się wyraźnie obecność myślenia w kategoriach strukturalnych. Oznacza to, że w tym środowisku dzieła architektoniczne konsekwentnie wpisują się w szersze tło przemyślanego wcześniej układu. Są logicznie powiązаныmi elementami pewnej urbanistycznej całości, dającej się ogarnąć wspólną dla miasta ideą i strategiami przebudowy i rozbudowy, zdefiniowanymi pod względem geometrycznym, estetycznym i funkcjonalnym.

References/Literatura

- [1] Frahm K., *HafenCity*, Hamburg, Junius.
- [2] *HafenCity Hamburg, Projects. Insights into Current Developments*, HafenCity Hamburg, March 2011.
- [3] Kossak E., *Speicherstadt und HafenCity*, Elbert & Richter.
- [4] Haubrich R., Wolfgang H., Meuser P., van Ufelen Ch., *Berlin. The Architecture guide*, Edited by Markus Sebastian Braun, 2-nd Edition 2011, by Braun Publishing (www.braun-publishing.ch)
- [5] Batz M., *Urbane Light Germany Speicherstadt, Hamburg, the largest historical warehouse complex in the world, has become a softly-glowing night-time panorama*, International Lighting Review, 2002, 12, 14–19 OCLC 193350885,
- [6] Lawrenz D., von Borstel Ch., *Die Hamburger Speicherstadt*, Freiburg, Br: EK-Verlag, 2008, ISBN 978-3-88255-893-7.
- [7] Meyn B., *Die rote Stadt: ein historischer Kriminalroman*. Reinbek: Rowohlt, A historical detective story, ISBN 978-3-499-23407-1, 2003.
- [8] Lange R., Hampel T., *Speicherstadt und HafenCity: zwischen Tradition und Vision*, Hamburg: Elbe-und-Flut-Ed., Hampel und Hettchen, ISBN 978-3-7672-1440-8, 2008.
- [9] Potsdam 2010. Bewerbung zur Kulturhauptstadt Europas 2010: *Potsdam weckt Visionen. Unter der Schimherrschaft der Burgerschaft Potsdams*, Stand Juni 2004.

III. 1. Metropolitan region of Hamburg (source: HafenCity Hamburg GmbH)

II. 1. Region metropolitalny Hamburga (źródło: HafenCity Hamburg GmbH)

III. 2. Spatial structure of HafenCity – rendering of the main development sectors with the division into types of urban tissue, the articulation of the main dominant features and water bodies serving as the basis for creating new kinds of attractive public space (source: HafenCity Hamburg GmbH)

II. 2. Struktura przestrzenna HafenCity – wizualizacja głównych sektorów zabudowy z podziałem na typy tkanki miejskiej, artykulacją głównych dominant i akwenów służących jako podstawa kreowania nowych typów atrakcyjnej przestrzeni publicznej (źródło: HafenCity Hamburg GmbH)

III. 3. Regulation plan for the spatial structure of HafenCity – illustration of the main principles of urban composition accentuating: 1) the leading role of connections between the new urban tissue and the central layout; 2) diversification of building types with the effect of a compositional whole produced by a legible outline of the network of public spaces; 3) articulation of key places for architectural and urban composition – places marked in yellow (source: HafenCity Hamburg GmbH)

II. 3. Plan regulacyjny struktury przestrzennej HafenCity – ilustracja głównych zasad kompozycji urbanistycznej akcentujących: 1) nadrzędną rolę powiązań nowej tkanki urbanistycznej z układem śródmiejskim, 2) zróżnicowanie typów zabudowy przy jednoczesnym uzyskaniu efektu całości kompozycyjnej dzięki czytelnemu zarysowaniu sieci przestrzeni publicznej; 3) artykulacji miejsc o kluczowym znaczeniu dla kompozycji architektoniczno-urbanistycznej – miejsca zaznaczone kolorem żółtym (źródło: HafenCity Hamburg GmbH)

III. 4. Speicherstadt (the warehouse district) – acknowledged as the world’s largest historical district of port warehouses built in the years 1883–1927 as a duty-free zone. This urban complex has become a compositional connection between the old town centre and the new HC buildings. Speicherstadt is one of urban spaces determining the identity of Hamburg (photo by Z. Zuziak)

II. 4. Speicherstadt (dzielnica składów) – uznawana za największą na świecie spośród zabytkowych dzielnic magazynów portowych; zbudowana na przełomie XIX i XX w. (w latach 1883–1927) jako strefa wolnocłowa. Obecnie ten zespół urbanistyczny stał się łącznikiem kompozycyjnym między staromiejskim centrum historycznym a nową zabudową HafenCity. Speicherstadt należy do ścisłego zbioru przestrzeni urbanistycznych stanowiących o tożsamości Hamburga (fot. Z. Zuziak)

III. 5. Section across Speicherstadt: reconstruction of its urban structure in 1888

II. 5. Przekrój przez Speicherstadt: rekonstrukcja struktury urbanistycznej w 1888 r.

III. 6. Fragment of a model placed at the HafenCity Visitor Centre. Entrance to the body of water between two nearly completed complexes of buildings: Am Sandtorkai and Dalmannkai in the foreground (photo by Z. Zuziak)

II. 6. Zdjęcie fragmentu makiety umieszczonej w centrum informacyjnym HafenCity. Na pierwszym planie wejście do akwenu między dwoma niemal ukończonymi zespołami zabudowy: Am Sandtorkai i Dalmannkai (fot. Z. Zuziak)

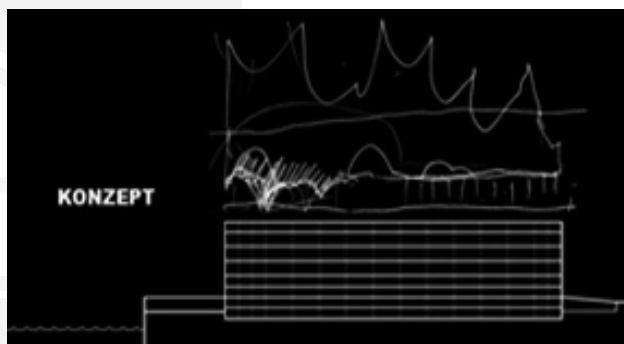
III. 7. Elbphilharmonie Hamburg (The Elbe Philharmonic Hall) designed by Herzog and de Meuron – a new landmark in the metropolis. In fact, this 106-metre dominant is a multipurpose structure including a smaller auditorium apart from the big concert hall (2,200 seats) as well as a hotel, some apartments and a garage car park in the part adapted from the former Kaiserspeicher warehouse (photo by Z. Zuziak)

II. 7. Elbphilharmonie Hamburg (Filharmonia Łąbska / Elbska) autorstwa zespołu projektowego Herzog i de Meuron – nowy „landmark” Hamburgskiej metropolii. Ta licząca 106 m dominanta jest w istocie strukturą wieloużytkową mieszczącą – oprócz dużej sali koncertowej (2200 miejsc) – mniejsze audytorium a także: hotel, apartamenty oraz parking-garaż w części, która jest adaptacją dawnego magazynu Kaiserspeicher (fot. Z. Zuziak)

III. 8. Ideological/conceptual sketch of the architectural design of the Elbe Philharmonic Hall; Design by Herzog and de Meuron

II. 8. Szkic ideowy/konceptyjny projektu architektonicznego Filharmonii Łąbskiej; aut. Herzog i de Meuron

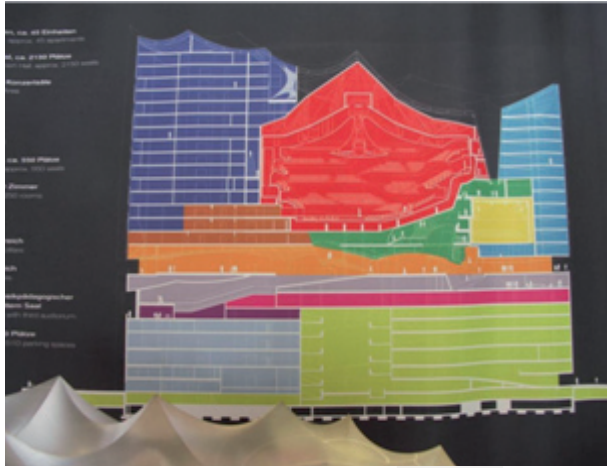

III. 9. Elbphilharmonie – fragment; example of an architectural composition where an interesting artistic effect was produced by contrasting the brick texture of the former warehouse with the innovatively solved elevation of the part which includes the multipurpose structure (photo by Z. Zuziak)

II. 9. Elbphilharmonie – fragment; przykład kompozycji architektonicznej, w której interesujący efekt plastyczny uzyskano kontrastując ceglana fakturę dawnego magazynu z innowacyjnie rozwiązana elewacją części mieszczącej strukturę wieloużytkową (fot. Z. Zuziak)

Ill. 10. HC Visitor Centre shows the diverse structure of the programme of using Elbphilharmonie in the cross section. The concert hall is marked in red; the apartments and the hotel – in blue; the multilevel car park – in green. The gap between these two volumes is formed by an architectural enclosure conceived as an urban public space with an attractive view of the city (photo by Z. Zuziak)

Il. 10. Zdjęcie wykonane w centrum info. HC ilustruje na przekroju poprzecznym zróżnicowaną strukturę programu użytkowania budynku Elbphilharmonie. Na czerwono zaznaczono salę koncertową; na niebiesko apartamenty i hotel; na zielono parking wielokondygnacyjny. Przerwę między dwiema bryłami tworzy wnętrze architektoniczne pomyślane jako miejska przestrzeń publiczna z atrakcyjnym widokiem na miasto (fot. Z. Zuziak)

Ill. 11. Fragment of Speicherstadt – example of new buildings well composed into a historical layout (photo by Z. Zuziak)

Il. 11. Fragment Speicherstadt – przykład dobrego wkomponowania nowej zabudowy w historyczny układ (fot. Z. Zuziak)

Ill. 12. Fragment of HafenCity – view of the body of water with a platform on the water functioning as a public space and connected with one of the most attractively formed – as far as landscape architecture is concerned – squares: Vasco da Gama Square by means of piers. The supported protruding part of apartment buildings in the foreground is characteristic of this part of HafenCity (photo by Z. Zuziak)

Il. 12. Fragment HafenCity – widok na akwen z platformą na wodzie funkcjonującą jako przestrzeń publiczna i połączoną pomostami z jednym z najbardziej atrakcyjnie uformowanych – pod względem architektury krajobrazu – placów: Placem Vasco da Gamy. Na pierwszym planie wspornikowo wysunięta część budynków apartamentowych, co jest charakterystyczne dla tej części HafenCity (fot. Z. Zuziak)

III. 13. Fragment of the Am Sandtorpark/Grassbrook complex in HafenCity – the colours of its urban enclosure and architectural detail are characteristic of “the cool climates of neomodernism” (photo by Z. Zuziak)

II. 13. Fragment zespołu Am Sandtorpark/Grassbrook w HafenCity; kolorystyka wnętrza urbanistycznego oraz detal architektoniczny utrzymane są w stylistyce charakterystycznej dla „chłodnych klimatów neomodernizmu” (fot. Z. Zuziak)

III. 14. Fragment of HafenCity – example of building an interesting street architecture and creating “textural” effects in the street frontage with attractive rhythms (photo by Z. Zuziak)

II. 14. Fragment HafenCity; Przykład budowania interesującej architektury ulicy i kreowania efektów „fakturalnych” pierzei ulicy oraz atrakcyjnej rytmiki (fot. Z. Zuziak)

III. 15. Fragment of HafenCity – wharf crane as an element referring to the characteristic features of the identity of this place in the foreground (photo by Z. Zuziak)

II. 15. Fragment HafenCity. Na pierwszym planie dźwig jako element nawiązujący do charakterystycznych cech tożsamości miejsca (fot. Z. Zuziak)

III. 16. Fragment of Dalmannkai, HafenCity – interestingly solved urban detail (photo by Z. Zuziak)

II. 16. Fragment Dalmannkai, HafenCity – interesująco rozwiązany detal urbanistyczny (fot. Z. Zuziak)

III. 17. Fragment of HafenCity – example of attractive formation of a public space owing to the detail of decorative structures solved in the spirit of sustainable design (photo by Z. Zuziak)

II. 17. Fragment HafenCity; przykład atrakcyjnego uformowania przestrzeni publicznej dzięki detalowi małej architektury rozwiązanej w duchu projektowania zrównoważonego (fot. Z. Zuziak)

III. 18. Fragment of HafenCity (photo by Z. Zuziak)

II. 18. Fragment HafenCity (fot. Z. Zuziak)

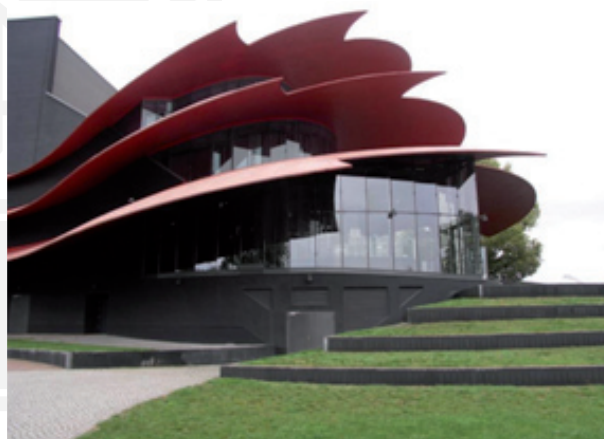
Ill. 19. Signboard placed on the grounds of the city park explaining the distribution of the elements of the spatial development of the area included in the project of revitalizing the former barracks for Prussian hussars and objects of small industry related to the construction and repair of river boats and ships. Besides the Hans Otto Theatre, the revitalization project comprises the Volkswagen design centre, the multimedia centres, the city park etc. (photo by Z. Zuziak)

Il. 19. Fotografia tablicy informacyjnej umieszczonej na terenie parku miejskiego, objaśniającej rozmieszczenie elementów zagospodarowania przestrzennego terenu objętego projektem rewitalizacji dawnych koszarów huzarów pruskich oraz obiektów drobnego przemysłu związanego z budową i remontem łodzi i statków żeglugi rzecznej. Oprócz budynku teatru Hansa Otto projekt rewitalizacji obejmuje – między innymi – centrum projektowe Volkswagena, centra multimedialne, park miejski itp. (fot. Z. Zuziak)

Ill. 20. Hans Otto Theatre in Potsdam located on the waterfront of the Havel River and Lake Tieffer in the vicinity of the historical palace and landscape complex Sanssouci. The interesting architecture of this theatre, designed by Gottfried Bohm, was soon called “the Sydney Opera House by the Havel” (photo by Z. Zuziak)

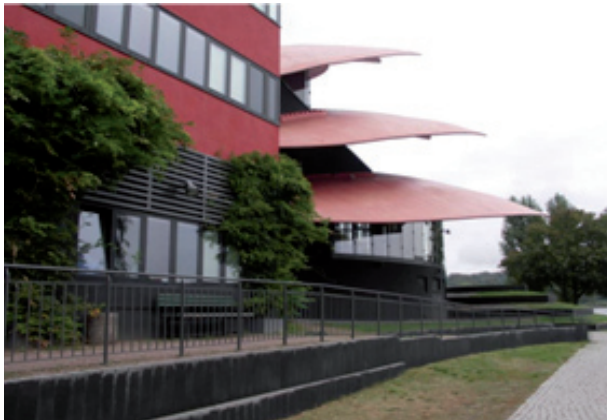
Il. 20. Teatr Hansa Otto w Poczdamie zlokalizowany na nabrzeżu rzeki Haweli i Jeziora Tieffer w bliskim sąsiedztwie zabytkowego kompleksu pałacowo-krajobrazowego Sanssouci. Interesująca architektura tego teatru zaprojektowana przez arch. Gottfrieda Bohma szybko zdobyła sobie miano „opery Sydney nad Hawelą” (fot. Z. Zuziak)

Ill. 21. Architecture of the Hans Otto Theatre in Potsdam – one of the most “photogenic” objects in the region of Berlin (photo by Z. Zuziak)

Il. 21. Architektura teatru Hansa Otto w Poczdamie – jeden z najbardziej „fotogenicznych” obiektów w regionie Berlina (fot. Z. Zuziak)

III. 22. Architecture of the Hans Otto Theatre in Potsdam – one of the most “photogenic” objects in the region of Berlin – continuation (photo by Z. Zuziak)

II. 22. Architektura teatru Hansa Otto w Poczdamie – jeden z najbardziej „fotogenicznych” obiektów w regionie Berlina, cd. (fot. Z. Zuziak)

III. 23. Architecture of the Hans Otto Theatre in Potsdam also makes an example of interesting solutions in the domain of landscape architecture (photo by Z. Zuziak)

II. 23. Architektura teatru Hansa Otto w Poczdamie jest również przykładem interesujących rozwiązań w zakresie architektury krajobrazu (fot. Z. Zuziak)

III. 24. Architecture of the Hans Otto Theatre in Potsdam also exemplifies attractive artistic effects attained through skillful operation of an architectonic form which combines expressionistic traditions with the classicizing shapes of the former Prussian barracks (photo by Z. Zuziak)

II. 24. Architektura teatru Hansa Otto w Poczdamie jest także przykładem atrakcyjnych efektów plastycznych uzyskanych dzięki zręcznemu operowaniu formą architektoniczną w sposób, który łączy efekty architektury utrzymanej w klimatach tradycji ekspresjonistycznej z klasycyzującymi formami architektury dawnych koszarów pruskich (fot. Z. Zuziak)

Ill. 25. Fragment of the interior of the Hans Otto Theatre. Example of a successful architectural solution based on the green space of the Havel riverfront which intermingles with the interestingly formed foyer (photo by Z. Zuziak)

Il. 25. Fragment wnętrza teatru Hansa Otto. Przykład udanego rozwiązania architektonicznego opartego na zasadzie przenikania się przestrzeni zielonej nadbrzeża rzeki Haweli z ciekawie uformowanym foyer (fot. Z. Zuziak)

Ill. 26. Architecture of objects restored within the project of revitalizing the postindustrial and former military complex located in the centre of Potsdam on the waterfront of the Havel River and Lake Tieffer is an example of applying vanguard media, with some elements of street art (photo by Z. Zuziak)

Il. 26. Architektura obiektów odnawianych w ramach projektu rewitalizacji zespołu przemysłowego i powojkowego zlokalizowanego w śródmieściu Poczdamu, na nabrzeżu rzeki Haweli i Jeziora Tieffer, jest przykładem wykorzystania awangardowych środków wyrazu, łącznie z elementami *street artu* (fot. Z. Zuziak)

Ill. 27. Another example of the architecture of objects restored within the project of revitalizing the postindustrial and former military complex located on the waterfront of the Havel River and Lake Tieffer. Here, the applied artistic media also refer to the fashionable industrial climates (photo by Z. Zuziak)

Il. 27. Kolejny przykład architektury obiektów odnawianych w ramach projektu rewitalizacji zespołu przemysłowego i powojkowego w Poczdamie, zlokalizowanego na nabrzeżu rzeki Haweli i Jeziora Tieffer. Tu również posłużono się środkami artystycznymi nawiązującymi do jakże modnych obecnie klimatów industrialnych (fot. Z. Zuziak)

Ill. 28. Map illustrating individual stages of the spatial growth of Berlin from the mid-17th century till the late 19th century (source: websites of Berlin Senate)

Il. 28. Mapa ilustrująca kolejne etapy rozwoju przestrzennego Berlina od połowy XVII w. do końca XIX w. (źródło: strony internetowe Senatu Berlina)

Ill. 29. James Hobrecht's famous plan prepared in the mid-19th century on a par with Cerda's plan of the growth of Barcelona and Haussmann's plan of the redevelopment of Paris. The location of the presented strategic projects implemented in Berlin refers to the main axis of urban growth leading parallel to the direction of Unter der Linden (source: websites of Berlin Senate)

Il. 29. Słynny plan Jamesa Hobrechta z połowy XIX w – opracowany niemal współcześnie w stosunku do planu rozwoju Barcelony autorstwa Cerdy i hausmanowskiego planu przebudowy Paryża. Lokalizacja omawianych tu projektów strategicznych Berlina nawiązuje do głównej osi rozwoju miasta prowadzącej równoległe do kierunku Unter der Linden (źródło: strony internetowe Senatu Berlina)

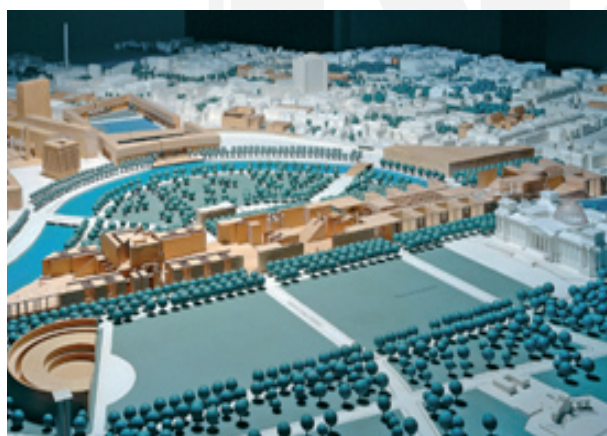
Ill. 30. Photomap of 1943 illustrating the basic compositional layout of the centre of Berlin in the decadence period of the Third Reich. One can see that the main axes of the urban composition outlined in Hobrecht's plan were developed consistently in different versions of urban plans, whereas the presented strategic projects refer to the nodes in this composition (source: websites of Berlin Senate)

Il. 30. Fotomapa z 1943 r. ilustrująca podstawowy układ kompozycyjny śródmieścia Berlina w ostatnim okresie III Rzeszy. Widać, że główne osie kompozycji urbanistycznej zarysowane w Planie Hobrechta były rozwijane konsekwentnie w kolejnych wersjach planów urbanistycznych, a omawiane tu projekty strategiczne nawiązują do węzłowych punktów tej kompozycji (źródło: strony internetowe Senatu Berlina)

Ill. 31. Scheme illustrating the main idea of the architectural and urban concept which received the first award at the competition for Spreebogen. The winning team – Axel Schultes and Charlotte Frank – suggested shaping this space as a “citizenly place” linking the landscape elements with Bundesforum (source: websites of Berlin Senate)

Il. 31. Schemat ilustrujący główną ideę koncepcji architektoniczno-urbanistycznej, która uzyskała I nagrodę w konkursie na Spreebogen. Zwycięski zespół: Axel Schultes i Charlotte Frank zaproponował ukształtowanie tej przestrzeni jako „miejsca obywatelskiego” spinającego elementy krajobrazowe z Bundesforum (źródło: strony internetowe Senatu Berlina)

Ill. 32 a) Rendering of the architectural and urban concept which received the first award at the competition for Spreebogen; b) Concept of Spreebogen Park. Sources: websites of Berlin Senate and Landscape Architecture Study Tour by Prof. Jack Ahem devoted to Todd Schuler’s concept for Spreebogen Park

Il. 32 a) Wizualizacja koncepcji architektoniczno-urbanistycznej, która uzyskała I nagrodę w konkursie na Spreebogen; b) Koncepcja Spreebogen Park. Źródła: strony internetowe Senatu Berlina oraz strona: “Landscape Architecture Study Tour by prof. Jack Ahem poświęcona omówieniu koncepcji Spreebogen Park projektu Todda Schulera

Ill. 33. Central Railway Station (Hauptbahnhof/Lerther Bahnhof) – southeastern entrance (photo by Z. Zuziak)

Il. 33. Główny dworzec kolejowy (Hauptbahnhof/Lerther Bahnhof) – wejście od strony południowo-wschodniej (fot. Z. Zuziak)

Ill. 34. Central Railway Station (Hauptbahnhof/Lerther Bahnhof) – eastern entrance with a sculptural accent (photo by Z. Zuziak)

Il. 34. Główny dworzec kolejowy (Hauptbahnhof/Lerther Bahnhof) – wejście od strony wschodniej z akcentem rzeźbiarskim (fot. Z. Zuziak)

Ill. 35. Central Railway Station (Hauptbahnhof/Lerther Bahnhof) – interesting artistic effects attained through the “pure form” of the construction and the transparent treatment of the architectural material (photo by Z. Zuziak)

Il. 35. Główny dworzec kolejowy (Hauptbahnhof/Lerther Bahnhof) – interesujące efekty plastyczne uzyskane przez działanie „czystą formą” konstrukcji i transparentnym traktowaniem materii architektonicznej (fot. Z. Zuziak)

Ill. 36. Central Railway Station (Hauptbahnhof/Lerther Bahnhof) – fragment of the interior. Exhibition charts in the foreground within cultural events accompanying the Polish Days in Berlin (photo by Z. Zuziak)

Il. 36. Główny dworzec kolejowy (Hauptbahnhof/Lerther Bahnhof) – fragment wnętrza. Na pierwszym planie widoczne plansze wystawy umieszczonej tu w ramach wydarzeń kulturalnych towarzyszących Dniom Polskim w Berlinie (fot. Z. Zuziak)

III. 37. Fragment of the architectural and urban complex of Spreebogen: view of the public space formed by esthetically, functionally and spatially attractive interactions between the architecture and the Spree surface. The ministerial edifices situated by the river – with jetties put up over it – build some interesting sequences of landscape architecture (photo by Z. Zuziak)

II. 37. Fragment zespołu architektoniczno-urbanistycznego Spreebogen; widok na przestrzeń publiczną, którą tworzą atrakcyjne pod względem estetycznym i funkcjonalno-przestrzennym interakcje architektury i tafli wodnej rzeki Sprewy. Gmachy ministerstw usytuowane nad Sprewą – z pomostami przerzuconymi nad rzeką – budują interesujące sekwencje architektury krajobrazu (fot. Z. Zuziak)

III. 39. Fragment of the architectural and urban complex of Spreebogen: sculptural accent in front of the Chancellor's Office (photo by Z. Zuziak)

II. 39. Fragment zespołu architektoniczno-urbanistycznego Spreebogen: akcent rzeźbiarski przed budynkiem Urzędu Kanclerskiego (fot. Z. Zuziak)

III. 38. Fragment of the architectural and urban complex of Spreebogen: view of the public space between one of the Ministries and the Chancellor's Office (photo by Z. Zuziak)

II. 38. Fragment zespołu architektoniczno-urbanistycznego Spreebogen; widok na przestrzeń publiczną między jednym z ministerstw a budynkiem Urzędu Kanclerskiego (fot. Z. Zuziak)

III. 40. Fragment of the architectural and urban complex of Spreebogen in Berlin: example of the "ecology-promoting" formation of the public-private space in front of the Chancellor's Office (photo by Z. Zuziak)

II. 40. Fragment zespołu architektoniczno-urbanistycznego Spreebogen w Berlinie: przykład „proekologicznego” uformowania przestrzeni publiczno-prywatnej przed Urzędem Kanclerskim (fot. Z. Zuziak)

MUSEUMINSEL, BERLIN

III. 41. Location of Museuminsel (Museum Island) in Berlin – one of the most important spaces of culture in the historical centre (source: websites of Berlin Senate)

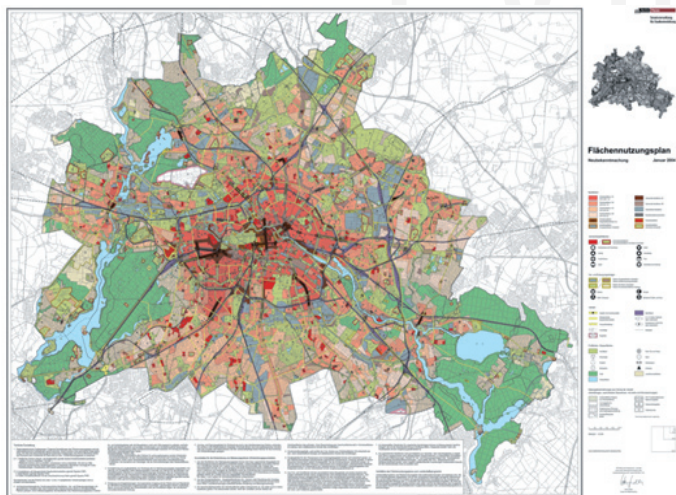
II. 41. Usytuowanie Museuminsel (Wyspy Muzeów) w Berlinie – jednej z najważniejszych przestrzeni kultury historycznego centrum (źródło: strony internetowe Senatu Berlina)

MUSEUMINSEL, BERLIN

III. 42. Rendering of the design of restoring Museuminsel (Museum Island) in Berlin – one of the most important spaces of culture in the historical centre (source: websites of Berlin Senate)

II. 42. Wizualizacja projektu odnowy Museuminsel (Wyspa Muzeów) w Berlinie – jednej z najważniejszych przestrzeni kultury historycznego centrum (źródło: strony internetowe Senatu Berlina)

III. 43. Copy of a map being a fragment of the plan of the development of the functional and spatial structure of the City of Berlin (*Flächennutzungsplan*) with the clearly rendered layout of the main commercial metropolitan streets. The strategic projects within the revitalization of the centre of Berlin presented in this paper are key areas for the urban composition in the metropolitan scale as well (source: websites of Berlin Senate)

II. 43. Kopia mapy będącej fragmentem planu rozwoju struktury funkcjonalno-przestrzennej Miasta Berlina (*Flächennutzungsplan*) z dobrze uwidoczniwym układem głównych, handlowych ulic metropolitalnych. Omawiane w tekście projekty strategiczne rewitalizacji śródmieścia Berlina są zarazem kluczowymi obszarami kompozycji urbanistycznej w skali metropolitalnej (źródło: strony internetowe Senatu Berlina)